

W. CANTWELL SMİTH'İN DİN FENOMENOLOJİSİNDE ORYANTALİZMİ AŞMA SORUNU

EMİR KUŞÇU

The Problem of Overcoming Orientalism in Phenomenology of Religion of W. Cantwell Smith

Abstract: We focus on three basic problems in this article. Firstly, we are interested in Smith's phenomenology which has criticized classical orientalism. According to this, Smith attributes a destroying purpose relating orientalism and essentialism to phenomenology of religion. Smith opposes to positivistic and historicist reductionism built by orientalism. He asserts that orientalist conception isolated religious texts from personal dimension by reifying them. Smith tries to build a pluralistic structure instead of dualistic structure of orientalism. The second problem relates with developing a hermeneutical conception of Quran beyond western researchers' orientalist perspective on Quran. Smith opposes to orientalists who don't accept Quran as scripture and some historicist conception relating to Quran. Early orientalism's false convictions on Quran bases on their distorted conception on religion, language and history. It is vital to understand hermeneutically concept of historicity in order to avoid such an orientalism. Third problem relates with understanding religion by emphatic interpolation called insider's perspective instead of orientalist definition. Smith tries to establish a dialogue between orientalist perspective and believer connected with religion and avoids from a monological orientalism.

Key Words: Orientalism, religious studies, identity, Quran.

Özet: Bu makalede üç temel problem üzerine odaklanılmaktadır. İlk olarak, klasik oryantalizmi tenkit eden Smith'in fenomenolojisiyle ilgilenilmekteyiz. Buna göre, Smith din fenomenolojisine oryantalizm ve özselciliğe ilişkin yıkıcı bir amaç atfeder. Smith, oryantalizm tarafından inşa edilen pozitivist ve tarihselci indirgemeciliğe karşı çıkar. Oryantalist anlayışın dini metinleri şeyleştirerek, onları personel boyuttan yalıtıldığını iddia eder. Smith oryantalizmin düalist yapısı yerine çoğulcu bir yapı inşa etmeye çalışır. İkinci problem, Kuran hakkında batılı araştırmacıların oryantalist perspektifinin ötesinde Kuran'ın hermenötik bir anlayışını geliştirmekle ilgilidir. Smith Kuranı kutsal bir kitap olarak kabul etmeyen oryantalistlere ve Kurana ilişkin tarihselci bir anlayışa karşı çıkar. Kuran hakkında erken dönem oryantalizminin yanlış kanaatleri, din, dil ve tarih hakkında onların çarpık anlayışına dayanır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, dini araştırmalar, kimlik, Kuran.

Bu makaledeki amacımız Cantwell Smith'in dini araştırmalarda oryantalizmi aşma konusunda din fenomenolojisinden nasıl ve ne şekilde yararlandığını göstermektir. Ama biz bu makalede onun din fenomenolojisinden neleri devşirdiğini ve ona hangi katkıları sağladığını göstermeye çalışmaktan çok Smith'in din fenomenolojisini hangi maksatla kullandığını aydınlatmaya çalışacağız¹ Smith'in din fenomenolojisinin pratikte bizim ne işimize yarayacağını gösterme hedefiyle onun oryantalizm eleştirisinin birbiriyle mutabık iki tutum olduğuna işaret edeceğiz.

Din Fenomenolojisinden Oryantalizmin Tenkidine Giden Yol

Din fenomenolojisi denen gelenek, üzerinde herkesin fikir birliğine vardığı bir süreç olmamakla beraber, gerek klasik manada gerekse de çağdaş manada muhtelif fenomenologları birbiriyle ilişkilendirmemizi sağlayan belli başlı ortak parametrelerden taşıdığı aşikârdır. . Bu parametreleri, indirgemecilik (gerek teolojik gerek pozitivist ve gerekse de tarihselci manada) karşıtlığı, hakikat iddialarını paranteze alma, kutsalın otonomisini savunma, din mensuplarının perspektifinden bakan sempatik anla-

1. Smith fenomenolojik araştırmayı, araştırılan konu hakkında bir şeyler öğrenmek ve ona kendi perspektifinden bir şeyler kazandırmak olarak tanımladığından, onun için fenomenolojik kavrayış bir tür öğrenme-öğretme diyalektiğinde gerçekleşen etkileşimsel bir hadisedir

ma², empirik ilgiler taşıma biçiminde sıralayabiliriz. Özellikle Smith'in çalışmalarında rastladığımız çağdaş ve yeni din fenomenolojisinin bu değerlere, oryantalizmi ve özselciliği yapıbozumuna uğratma gibi parametreleri eklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kanaatimize göre Smith'in çalışması, bir taraftan indirgemecilik karşıtlığı nedeniyle klasik din fenomenolojisi geleneğiyle bir süreklilik taşıırken, diğer taraftan oryantalizmi yapıbozumuna uğratmak suretiyle ona yeni bir açılım kazandırmıştır. Smith'in özellikle pozitivistik, tarihselci ve teolojik indirgemecilik karşısındaki eleştirel tutumuyla onun oryantalizm eleştirisi arasında bir tutarlılık ve bütünlük vardır. Zira ideolojik bir kurum olarak oryantalizmin temellerini sarsabilmek için indirgemeci olmayan, buna karşılık diyalojik olan bir perspektife ihtiyaç vardır.

Burada oryantalizm kavramıyla tamamen batı-merkezci kodlarla kendini inşa eden ideolojik bir söyleme atıf yapmaktayız. Doğu-Batı ayırımına dayalı oryantalizmin düalist bakış açısı ve özselciliği³ onun alâmetifarikasıdır. Buna göre, batı rasyonaliteyi, evrenselliği ve devingenliği temsil ederken doğu, durağanlığı, tarihselliği⁴ ve irrasyonelliği temsil eder. Edward Said'in haklı olarak vurguladığı gibi, aslında oryantalistlerin batılı kimlik hakkındaki tanımlamaları onların doğulu kimlik hakkındaki tanımlamaları vasıtasıyla inşa edilmiş bir ideolojik söylemdir. Oryantalist eserlerin pek çoğunun en temel problemlerinden biri, doğu hakkında konuşurken tamamen buyurgan, öğretici (ders verici) ve monolojik olmalarıdır. Oryantalizmin bu kimyası, doğulu dinler hakkında üretilen eserlerde açıkça kendini dışa vurur. Fakat biz burada daha çok oryantalizmi, batı-merkezcilikle eş anlamlı olarak kullanmayı tercih etmekteyiz. Batı merkezcilik dediğimizde, aşına olunan ve egemen olan (batılı) bir dünya görüşünün evrenselleştirilerek, onun yabancı ve öteki (doğulu)

² Hillary Rodrigues ve John S. Harding, *Introduction to the Study of Religion*, London: Routledge, 2009, s. 76.

³ Zira oryantalist söylem, doğunun değişmeyen bir öze sahip olduğu inancını vurguladığından, özselci bir yaklaşımdır.

⁴ Burada özellikle İslam üzerinde inceleme yapan oryantalist araştırmacıların, gerek Kuran'ın gerekse de Sünnetin tarihselliğini ispatlamaya çalıştıklarını hatırlayabiliriz. Bkz. Fazlurrahman, *İslam*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1996, s. 60.

olan bir dünya görüşüne giydirilmesini kastetmekteyiz. Başka bir deyişle burada doğulu gelenekler, batılı kodlara hapsedilmekte ya da indirgenmektedir. Karl Marx ya da Max Weber'in sosyolojik çalışmalarına benzer bir biçimde bu batılı araştırmacılar doğulu dinleri ele alırken batılı gelenek içinde üretilmiş bir din algısını evrenselleştirerek onu doğulu dini geleneklere empoze etmeye çalışmaktadırlar. Bu politik olarak emperyalist, ilmi olarak gerçekçi olmayan bir yaklaşımdır.

Fitzgerald politik olarak Cantwell Smith'in araştırma tarzını eleştirse de, onun batılı din (religion) kavramını yapıbozumuna uğratan bir yönde ilerlemesini takdir etmek zorunda kalır. Hatta Smith'in bu tespitini kendi politik eleştiriye dayalı araştırması için bir hareket noktası haline getirir.⁵ Gerçekten de Smith, batı dünyasındaki "din" kavramının karşılığı olan bir kavramın hiçbir doğulu gelenekte varolmadığını düşünür. Ona göre örneğin Müslümanların kullandığı "din" kavramının İngilizcedeki "religion" kelimesiyle hiçbir alakası yoktur. Zira günümüzde batılı gelenekte kullanımda olan "religion" kavramı, dini geleneğin şahsi (personel) boyutunu yok sayan nesneleştirici ve gayri şahsileştirici bir kavramdır. Dolayısıyla İslami gelenekte Allah ile kul arasındaki şahsi bir ilişkiye işaret eden "din" kavramını "religion" kelimesiyle karşılamaya kalkışmak fenomenolojik manada ilmi bir yaklaşım olmayacaktır.

Oryantalist anlayış, doğulu gelenekleri araştırırken hayatı dini olan ve dini olmayan biçiminde ayırıştırır. Buna göre, dinin kamusal alandan farklı ve sadece vicdan boyutuna ait bir hadise olduğu düşüncesi oryantalist anlayışın tipik bir örneğidir. Burada dini alan hayatın diğer alanlarından izole edilir ve kendi dünyasına hapsedilir. Oysa böyle bir ayırım, sadece Batı metafiziğine özgüdür ve doğulu geleneklerde bunun bir eşine rastlamak son derece zordur. Smith, doğulu gelenekleri incelerken Batı merkezci kodlar tarafından şartlandırılmaya karşı uyarmaktadır. Sadece dini iman, kültürden kültüre farklılık arz etmez, aynı zamanda çeşitli medeniyetlerde dini imanın oynadığı rol de değişkendir. Batılı gelenekte

⁵ Timothy Fitzgerald, *The Ideology of Religious Studies*, New York: Oxford University Press, 2000, ss., 7-9

düalist metin anlayışının ürettiği, kültür-din ikilemi diğer medeniyetlerde neredeyse hiç görülmez. Hindu ya da Budist uygarlığı göz önüne aldığımızda, fark ederiz ki, dini olan kültürün diğer sektörlerinden kolayca tecrit edilemez. Doğulu gelenekler için dini iman, diğer sektörler gibi bir sektör değil, bilakis onları yapılandıran ve birbiriyle mutabık kalmasını sağlayan modeldir.⁶ Bu bakımdan din, hayatın bir boyutu değil, daha çok hayatın farklı boyutlarının tümünü birden ilgilendiren şemsiye bir kavramdır. Bununla birlikte, Richard King, din kavramının batılı bir manada kullanım biçiminin kolonyal ilgilerle olan ilişkisine dikkat çektiği bir bağlamda Smith'le tamamen hemfikirdir.⁷

Batılı değerlerle diğer değerleri çatışma içinde gören oryantlizmin düalist ideolojisinin ötesine geçilmelidir. Smith sembollerin fenomenolojik ve diyalojik analiziyle bu çatışmacı mantığın yerine tamamlayıcı bir mantığın olabileceğini bize göstermeye çalışır. Smith, Batı medeniyeti ve diğerleri arasında çatışmadan çok tamamlayıcılıktan bahsettiğinde Çinlilerin *Yang-Ying* sembolüne referans da bulunur. Smith, oryantlizmin çatışmacı ve düalist mantığı yani “ya Batı ya da Doğu” anlayışı yerine tamamlayıcı düalizmin “hem Batı hem Doğu” mantığını ön plana çıkarılmaktadır.⁸

Bu bağlamda Smith'in oryantlist perspektifi tamamıyla dışlayıp dışlamadığı biçimindeki bir soru gündeme gelebilir. Kanaatimize göre, Smith oryantlist etkilerden tamamen kurtulamamıştır, örneğin onun din kavramının özünün Tanrı ve insan arasındaki bir ilişki biçimi olarak algılanmasının onun Protestan bir araştırmacı olmasıyla bir ilişkisi olduğu söylenebilir.⁹ Benzer bir biçimde onun iman kavramının fazlaca ön plana çıkarmasıyla Batılı bir kavramı, iman yerine meditasyonu öne çıkaran

⁶ W. Cantwell Smith, *Believing-A Historical Perspective*, Oxford: Oneworld, 1998, s. 25

⁷ Richard King, “Orientalism and the Study of Religions”, *The Routledge Companion to the Study of Religion*, ed. John R. Hinnells, London: Routledge, 2005, s. 284.

⁸ W. Cantwell Smith, *The Faith of Other Men*, New York: Harper Torchbooks, 1972, ss., 76-78.

⁹ Cantwell Smith'in iman-gelenek ayrımının Protestan geleneğiyle olan ilişkisi hakkında bkz. Willard Gurdon Oxtoby, “Religionswissenschaft Revisited”, *Religions in Antiquity*, ed. Jacob Neusner, Leiden Brill, 1970, s. 603.

Budist geleneğe dayattığını söyleyen Ninian Smart'ı göz ardı edemeyiz. Ayrıca onun dini tarihin birliği kavramı tıpkı Eliade'nin yeni hümanizmi gibi dinler arasındaki farklılıklardan ziyade benzerlikleri vurguladığından, özselciliğe meyleder. Bununla birlikte doğası gereği, ben-merkezci, indirgemeci ve monolojik olan bir oryantalistliği sorguladığından, onu aşabilmemizi sağlayan fenomenolojik bir bakış açısını ürettiğini inkâr edemeyiz. Onun amacı sadece bir ideolojiyi yıkmak değil, aynı zamanda o ideolojiyi kullanarak yeni, farklı ve diyalogik bir iletişim tarzı geliştirmeye çalışmaktır.¹⁰ Ona göre, batılı araştırmacılarla doğulular arasında bir diyalog kurulmasını sağlayacak birleşmiş eleştirel öz bilinç zaruridir. Bu öz bilincin diyalogik olabilmesi için onun eleştirel olması yeterli değildir, bu bakımdan ayrıca "birleşmiş" olmalıdır. Bu ise oryantalist perspektifle doğulu din mensuplarının ve özellikle onların entelektüellerinin perspektifini, dine dışarıdan bakanla içeriden bakanın perspektiflerini birbirine entegre etmekle gerçekleşebilir. Bu anlamda Smith, aynı zamanda batılı olmayan din mensuplarının da kabul edebileceği bir din söylemi inşa etmekle diğer pek çok oryantalistten farklılaşır.¹¹

Bu bağlamda oryantalistler kendi geleneksel ve ideolojik ön yargılarından vazgeçmelidirler. Zira bir oryantalist, doğulu bir dini araştırırken artık o dine inananların imanını ve anlayış biçimini göz ardı ederek o dinden bir nesneymiş gibi bahsedemez. Bu ise onun özselci, düalist, monolojik ve indirgemeci bir mantıktan feragat etmesiyle mümkündür.

¹⁰ Burada araştırmacının kimliğinin araştırmacının ürettiği bilgiyle olan ilişkisi sorunu, ne es geçilebilir ne de olduğundan çok abartılabilir bir meseledir. Başka bir deyişle biz bir oryantalistin batılı kimliği ile onun ulaştığı sonuçlar (bilgi) arasındaki ilişkiyi inkâr etmemekle birlikte, bir araştırmacının hem batılı hem de oryantalistliğin münekkidi olabileceğine ihtimal verebilmekteyiz. Başka bir deyişle, araştırmacının kimliği (ırk, cinsiyet, sınıf, vb.) ile onun ürettiği bilgi arasındaki ilişki konusuna tekilci ve şabloncu yaklaşmak yerine çoğulcu yaklaşılabileceğini düşünmekteyiz. Kimlik kavramının tekilci ve statik olarak anlaşılabilmesi gerektiği ile ilgili olarak bkz. Sheila Greeve Davaney, "Between Identity and Footnotes", *Identity and the Politics of Scholarship in the Study of Religion*, ed. Sheila Greeve Davaney ve José Ignacio Cabezón, London: Routledge, 2004, ss., 33-34.

¹¹ Antonio R. Gualtieri, "Hermeneutics of the Old&New Orientalism", *The Contemporary Study of The Arab World*, ed. E. Sullivan ve J. Ismael, Edmonton: The University of Alberta Press, ss., 51-64.

Buna karşılık böyle bir diyalojik sürecin gerçekleşebilmesi için doğulu din mensubu da, kendi avami anlayışının ötesine giderek kendi geleneğine daha eleştirel, daha rasyonel ve daha felsefi bakabilmelidir. Kısacası Smith, her iki tarafın kendi sınırlı anlam dünyalarının dışına çıkmaları şartıyla sahici bir iletişime girebileceklerini düşünür.

Ona göre dünyanın şu anda en ziyadesiyle ihtiyaç duyduğu şey, doğu-batı ikilemi yerine bir doğu-batı bütünlüğünü yerleştirmektir. Bu yüzden kendini hak-batıl ve ben-öteki eksenindeki bir dışlamacılığa dayandıran ortaçağ Hıristiyan teolojisinin mirasçısı olan Aydınlanmacı anlayışın körüklediği düalist mantık yerine batının sembolleri ve doğunun sembolleri arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi kurulmalıdır. Burada Smith'in bir oryantalist olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusu çok da önemli değildir. Zira oryantalizmi tek bir türe indirgersek, biz de en az oryantalistler kadar özselci bir tutum takınmış oluruz. Dolayısıyla Smith oryantalist olarak tanımlansa dahi, bu farklı ve diyalojik bir oryantalizm olacaktır. Zira Smith, diğer pek çok oryantalist gibi pozitivist ve tarihselci bir yöntemi izlemekten çok hermenötik ve fenomenolojik bir araştırmacıdır. Onun hermenötik ve fenomenolojik bir araştırmacı olması, araştırdığı konuyu o konunun niteliğine uygun bir bakış açısıyla değerlendirdiği manasına gelir. Hatta bu yönelimde Smith o kadar ileri gider ki, batılı bir araştırmacının doğulu bir din mensubuyla bir diyalog ve dostluk münasebeti kurması gerektiğinden bahseder. Ona göre böyle bir dostluk ilişkisi ya da diyalog ortamı kurulmaksızın, bir dini anlamak söz konusu değildir. Bu yüzden Smith, din mensubunun bakış açısının ışığında kendi araştırmasını test ya da kritik etmeyen bir araştırmacının beşeri (humane) bilgiye ulaşamayacağını belirtir.

Kuran Araştırmalarında Post-Oryantalist bir Perspektifin İnşası

Smith'in oryantalizm tenkidinin en belirgin biçimde kendini hissettirdiği eseri *What is Scripture*'dir. Özellikle İslam dini üzerinde çalışan oryantalistlerin Kuran üzerinde yoğunlaştıklarını hesaba katacak olursak, Smith'in kutsal kitap fenomenini ele aldığı bir bağlamda oryantalizm sorununun üzerine eğilmesi şaşırtıcı değildir. Smith her şeyden önce

Kuranı kaynağı beşeri ve mesajı tarihsel bir kitap olarak ele alan oryantalistlerden farklı olarak, Kuran'ın kutsal bir kitap olduğunu düşünür.

Kutsal kitap kavramı Batı kültüründe ilk lahzada kozmik bir anlamdan çok beşeri bir anlamı ima etmektedir. Kutsal metinlerin beşeri oldukları konusundaki yanlış kanaat, oryantalistlerin, Batılı olmayan kültürlerle ilgili yaklaşımındaki hatalı tutumun bir yansımasıdır. Kuran batılılar tarafından kutsal bir kitap olarak değil, daha çok diğer kültürlerle ait herhangi bir kitap olarak görülür. Oryantalistler Kutsal kitap kavramıyla ilgili hiçbir doyurucu anlayışa sahip değillerdir ve kutsal metin kavramıyla işaret edilen şeyin üzerinde düşünmeksizin bu kelimeyi kullanmaktadırlar. Oysa kelimenin sahici anlamıyla Kuran'ın bir kutsal kitap olduğu kabul edilmezse, Kuran'ı anlamak mümkün olmaz. Bireyin, toplumun meseleleriyle ilgili saptamalar sahip olan Kuran, kutsal kitap kavramının gerçek anlamında düşünülmezse, insanlık tarihindeki rolü anlaşılamayacaktır. Hatta Smith, Kuran'ın değerinin kavranamazsa, kutsal kitabın gerçek anlamının da asla anlaşılamayacağını savunur. Böylece Smith, kutsal kitabın gerçek anlamının kavramsallaştırılmasında Kuran'a merkezi bir rol atfetmekle ilginç bir tutum sergilemiştir.¹²

Smith, Kuran'la ilgili temel gerçeğin, onun on dört yüzyıl boyunca kutsal bir metin olarak varlığını sürdürdüğü gerçeği olduğunu belirtir. İkinci temel sorunun ise, oryantalistlerin Kuran'ın anlamını sadece 7. yy.ın Arap dünyasında arama hatası olduğuna değinir. Smith, Batılıların Kuran anlayışına "Kuran'ın Muhammet Teorisi" adını verir. Ona göre, Kuran'ın anlamının onu kaleme aldığı var sayılan Muhammet için taşıdığı anlamdan ibaret sayan "K.M.T", tarihi yeterince ciddiye almamaktadır. Kurana yönelik tarihselci yaklaşım, Kuranın ilahi bir kökene dayanmadığını daha çok 7. yüzyılın dünya görüşüne dayandığını ileri sürerken, o dönemim tarihsel, kültürel ve sosyal şartları ile Kuran ayetleri arasında ilişkiler kurarak ayrıntılı tahlilleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Kuran'ın ilk muhatabı olan Arap müşrikleri de, Kuran'ın Hz. Muhammet tarafından uydurulduğuna ilişkin bir iddiaya sahip olsalar da, Smith'in işaret

¹² W. Cantwell Smith, *What is Scripture*, London: SCM Press, 1993, ss., 68-69

ettiği “K.M.T”, bundan bütünüyle farklı olan tarihselci bir bakışın ürünüdür. Tarihselci bakış, modern bir bakıştır ve müşriklerin Kuran’a yönelik suçlamalarıyla karıştırılmamalıdır. Zira tarihselci yaklaşım, bir tarih, bir din ve bir dil anlayışını da beraberinde getirmektedir. İşte Kuran’ın indirildiği dönemdeki inkârcılarda mevcut olmayan şey budur. Smith, tarihselci yaklaşımın Kurana yönelik yorumlarını tetikleyen bu, tarih, din ve dil anlayışlarını teker teker, ve ayrıntılı bir biçimde ele alır.

İlk olarak Kuranı yanlış konumlandıran oryantalistlerin tarih anlayışını eleştirir. Ona göre Batılı akademik düşünce, büyük ölçüde analitik düşünce biçimine dayanmaktadır. Analitik düşünce, tarihi ölü bir geçmişle özdeşleştirir. Analitik anlayışa göre, tarihinin yapması gereken, metni tarihsel süreçteki tarihsel bir an içinde düşündürmektir. Metin, zihinsel alan içinde kalarak parçalara ayrılması gereken ve tarihsel anlamda ilk defa ortaya çıktığı dünyaya geri gönderilmesi gereken bir şeymiş gibi düşünülür. Oysa tarih, geçmişe özgü bir şey olmaktan çok bir süreçtir. Bu bakımdan tarih incelemesi, sürecin incelenmesidir.¹³ Smith’e göre, oryantalistler, Kuran’ın yarattığı etkiden çok, onun oluşumuna yol açan faktörler üzerinde düşünmede ısrar ettiler. Özellikle oryantalistler Kuran surelerini yeni bir kronolojik düzen içinde ele alma gayretleri ve Yahudi ve Hıristiyan metinlerin peygamberin Kuranı oluşturmasında ona nasıl kaynak teşkil ettiklerine ilişkin yorumları, Kuran’ın gelecek tarihte nasıl bir etki yarattığını anlamaya çalışmadıklarına işaret eder. Bunun yerine metnin oluşumuna yol açan nedenleri tahlil ettiler. Oysa Kuran’ın önemi, onun tarihsel arka planında değil, insanlığın yaşantısı üzerindeki devam eden etkisinde yatar. Zira Kuran yüzyıllar boyunca tarihin değişmekte olan bağlamlarında ortaya çıkan yeni sorunları aydınlatan bir metindir. Oryantalistler, Kuran tefsir geleneğinin önemini yeterince anlayamamışlardır. Onların, tefsir geleneği üzerine eğilmekten kaçınmalarının sebebi, en erken tefsirlerin Hicri 3. yy.a dayanmasıdır. Onlar güttükleri tarihselci yaklaşımın bir sonucu olarak, tefsir geleneğini Kuran’ın gerçek anlamına ulaşmak için mutlaka göz önünde bulundurulması gereken 7. yy.ın Arap

¹³ Smith, *a.g.e.*, ss., 76-80.

dünyasına uzak olduğunu düşündüklerinden bu geleneğe itibar etmemişlerdir. Oysa Smith'e göre tarih, akış halinde olan bir süreç olarak anlaşılacaksa, hakiki anlamda "bir şeyin" tarihselliğinden bahsetmek de imkânsız olur. Tarihselciler, Kuran'ın sadece 7. yy.ın dünyasına ait olduğunu iddia ettiklerinden, Kuran'ın ayrıca eş zamanlı olarak hem 11. yy. hem 14. yy. hem de 21. yy.ın metni olduğunu anlayamadılar. Ayrıca Kuran'ın sadece Arap kültürüne özgü bir metin olduğunu ileri sürmelerinden, onun Arap kültürüne ait olduğu kadar, Nijerya, Hindistan ve Çin kültürüne de ait olduğunu kavrayamadılar. Kuranı anlamak demek, onun ilk defa ortaya çıktığı 7. yy Arap dünyasındaki anlamını anlamak değil, daha çok yüz yıllar boyunca onun beşeri tahayyüle, yazınsal eserlere İslam hukukuna, sufi tecrübeye, felsefi spekülasyonlara, aile içi münasebetlere nasıl ilham verdiğini anlamak demektir. Bu bakımdan Kuran'ın anlamı ve hakikati, milyonlarca insanın izlenimleri tarafından yapılandırılır. Batılı araştırmacılar, tarihi donuk bir resim gibi algıladıklarından, Kuran ve tarih arasındaki ilişkiyi yanlış anlamışlardır. Oryantalistlerin, Kurana yönelik tarihselci tenkitleri, paradoksal bir biçimde tarih dışıdır. Kuranı gerçek anlamda tarihsel bir metin olarak anlayabilirsek, o vakit bu erken dönem oryantalistlerinin Kurana yaklaşımlarının tarihsellik açısından başarısız olduğunu da görebiliriz.¹⁴

Smith'in erken dönem oryantalistlerinin din anlayışlarına yönelik tenkidi, ikinci bir meseledir. Zira Müslümanlar, oryantalistlerin İslam'a yönelik çalışmalarını kendi inançlarının aleyhine bir faaliyet olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle din tenkidinin hareket noktası, Aydınlanmacı rasyonalizmdir ve Aydınlanmacı rasyonalizme dayanan analitik düşünce Smith'e göre, varlığın bütünlüğüne ilişkin beşeri anlayıştan bütünüyle uzaklaşmıştır. Ona göre, din, varlığın bütünlüğüne ulaşmayı sağlayan beşeri bir çaba olarak anlaşılmalıdır. Özellikle İslam dininin temeli olan tevhit kavramı, varlığın bütünlüğü fikrini temsil ettiğinden, İslam'ın dünya tarihindeki özel yönünü açığa vurur.

¹⁴ Smith, *a.g.e.*, ss., 80-82.

Oryantalist din anlayışı, kendi dışındaki dinlere karşı hoşgörüsüz bir zihin yapısına sahip olmasından ötürü, kendileri dışında kalanların din anlayışının meşru olmadığını düşünür. Smith, “Batının din anlayışı” derken sadece Yahudi Hıristiyan geleneğini kastetmez ayrıca Seküler zihniyete de atıf yapar. Tarih biliminin, bir kökenler bilimi olarak anlaşılması, dinler tarihi araştırmalarının dinler hakkında renkli yorumlara ulaşmasında katkısı olmuş olabilir. Fakat özellikle “Bing-Bang” teorisini, dinler tarihine tatbik etme çabaları, Smith’e göre, tarihin devam ede gelen bir süreç olarak anlaşılmasına ters düşer. Zira bu teori açısından, her bir dini metnin özel bir nesne olarak sadece belli bir zamanda ve belli bir yerde bir anlam taşıdığı var sayılır. Başka bir deyişle, bir dini anlamak için tarihçiyi dinin ilk defa ortaya çıktığı anı yeniden inşa etmeye çağırılmaktadır. Oysa Smith, meşe palamudunun beşeri hayattaki öneminin incelenebilmesi için, meşe palamudundan daha fazlasına ihtiyaç duyduğumuza işaret eder. Böylece tarihselcilerin bir bakıma İslami tecrübenin statik bir dünyada yansıyan anlamını tasvir etme teşebbüslerinin ötesine gider.

Oryantalizm Yerine İçeriden Anlama

Cantwell Smith, diğer pek çok oryantalistten farklı olarak dini gelenekleri sadece geçmişin belli bir bağlamına ait donuk resimler olarak algılamaz, bunun yerine İslamiyet, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dini geleneklerin hala yaşamakta olan süreçler olduğunu düşünür. Oryantalistlerin pek çoğu din kavramının feodal bir kurgu olduğu yolunda bir önyargıya sahiptirler. Bununla birlikte, Smith, dinin sadece ortaçağa ait bir fenomen olmadığını, bunun yerine tarihsel süreçle birlikte evrilen beşeri bir vizyon olduğunu düşünür. Başka bir deyişle, insanlığın varolduğu her yerde dini geleneklerde onlarla birlikte varolacaktır, fakat onların içeriği ve formasyonu sürekli bir biçimde yenilenecek ve değişecektir. Bu bağlamda Smith tercih ettiği metodolojik tavrın (diyalojik fenomenoloji) doğal bir neticesi olarak, daha çok yaşayan dinler üzerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla örneğin sadece İslam’ın klasik dönemi üzerine çalışmaz, ayrıca modern bir fenomen olarak İslam üzerine de çalışmalarını yoğunlaştırılmaktadır. Bu bağlamda onun kaleme aldığı *Islam in Modern History* ve

Modern Islam in India adlı eserleri hatırlayabiliriz. Onun modern İslami hayat arasındaki temel düşüncesi, İslam'ın modernizm tarafından dönüştürülmektense, modernitenin İslami kodlarla dönüştürüldüğü biçimindedir. Dolayısıyla Modern bir İslam'dan bahsetmek kadar meşru olan bir şey de, İslami bir moderniteden bahsetmektir. Smith'in bu görüşü, modern dini akımları modernitenin sosyolojik koşullarına irca etmeye yatkın olan indirgemeci anlayışın ezberini bozmaktadır. Smith, Batılı olmayan medeniyetlerin modernleşirken, kendi dini imanlarını, terk etmediklerini belirtir. Üstelik Smith'e göre, bu medeniyetler, modern dünyanın seküler kavramlarını kendi hayat tarzları ışığında yeniden yorumlamışlardır.¹⁵ O, bu konuda şöyle söyler. "Bu, bizim insanlığın kendisine göre hareket ettiğini umduğumuz yenedünya cemaatinin, yeni aktivasyonlara açık hale getirilen Budist, Hindu ve İslami gelenekleri kapsayan ve doğrulayan bir dünya cemaati olması gerektiği anlamına gelir."¹⁶

186
OMÜİFD

Oryantalistler dinlerle ilgili yalan yanlış tanımlamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan en meşhuru oryantalistlerin İslam sözcüğü yerine "Muhammedilik" sözcüğünü tercih etmesidir.¹⁷ Bunun gibi ifadeler, bu dinlere inananların kendi tanımlamaları olmaktan çok, oryantalistlerin keyfi tanımlamalarıdır. Bir Hindu, Hinduizm diye bir dine inanmaz daha çok pratikte farklı geleneklere özgü farklı sembollerle kendi kutsal deneyimini ifade eder. Dini geleneklerin nesneleştirilmesiyle sonuçlanan bu tür din tanımlamalarına Smith'in karşı çıkışıyla onun Hindu gelenek üzerindeki araştırmaları arasında bir ilişki vardır. "Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizmin her biri, bir dizi ayrı sistem olarak bir din olarak isimlendirilir. İnsanların dini hayatını anlamanın yolunun en azından bu çeşitli sistemlerin her biri hakkında bir şeyler öğrenmekten geçtiği zannedilir. Muhtemelen sizler, benim bu yaklaşıma meydan okumaya yöneldiğimi gördüğünüzde şaşıracaksınız. Arzum örneğin Budizm'i size anlatmak değil, sizin Budistleri anlamanıza yardımcı olmaktır"¹⁸

¹⁵ Smith, *The Faith of Other Men*, s. 108.

¹⁶ Smith, *Believing-A Historical Perspective*, s. 78.

¹⁷ Edward Said, *Oryantalizm*, İstanbul: İrfan, 1998, s. 378.

¹⁸ Smith, *The Faith of Other Men*, s. 16-17.

Çoğu insana göre Hindular, ineğe tapmaktadır ve bu son derece cahilce bir inançtır. Oysa Smith bu ezbere karşı çıkarak, bir Hindu için ineğin sadece bir hayvan olmadığını, onun biyolojik varlığının ötesinde kendisinde kâinatın anlamının gizli olduğu kutsal bir sembol olduğunu belirtir. Buna paralel olarak Budistler için odak bir sembol olan *Byu* adlı inisyasyon seremonisi, bir batılı için sadece bir çocuğun ana-babasının bakımından çıkması anlamına gelebilir. Hiç kuşkusuz böyle bir bakış indirgemeci bir niteliğe sahiptir. Oysa *Byu* seremonisinin anlamı, Buda'ya ilişkin kozmik ve tarihsel kıssaların çocuk üzerindeki varoluşsal tesirini anlamakla ortaya çıkar.¹⁹ Bu inisyasyon sayesinde çocuk, kendi benliğinin ötesine geçer ve Budist mitlerdeki ideal imgeye uygun olarak kendini yeniden inşa eder. Onda kutsalın bu inşa gücünü göremeyen oryantalist zihin bu inisyasyon ritüelindeki çocuğun gözlemlenemez bir biçimde Budalaşma sürecini anlayamaz. İnisyasyon ritleri, eğer indirgemeci bir bakışla ele alınmazsa, sembollerin yaşayan bir gerçeklik olarak anlam dünyamız üzerindeki canlı etkisini göstermektedir.

Oryantalistler din kavramını tanımlarken büyük ölçüde kendi kültürlerinin belli bir evresindeki din anlayışını esas almışlar ve kavramın farklı anlama biçimlerini ötelemişlerdir. Böylece statik, özselci ve Batı-merkezci bir din anlayışını bütün dinler için uygun bir kalıp olarak değerlendirmişlerdir. Oysa doğulu dindarların kendi dinselliklerini ifade etme biçimlerinin Batılı olandan farklılığı kabul edilmeden sahici ve fenomenolojik bir anlayış inşa edilemez. Örneğin Hindular ve Müslümanlar için din kavramı, Batı'da olduğu gibi ne öğretisel ne de sistematik bir şeyi ima eder; bilakis bunların ötesinde özelde dindarın iman vizyonu ile ilgili bir kavramı ifade eder. Öyleyse din kavramı, onu kullanan kişinin kendisiyle ilişkilendirdiği fenomenlere göre farklı biçimlerde anlaşılabilen bir kavramdır.

Birbirinden farklı sembolleri anlayabilmek için, özselci anlayıştan farklı olarak çoğulcu bağlamın varlığının farkındalığına erişilmelidir. Bu çoğulcu bağlamın farkına varmak iki konuyu ön plana almamızı icbar

¹⁹ Smith, *a.g.e.*, s. 44-45

eder. Birincisi, dine dışarıdan bakan gözlemcinin, araştırdığı cemaat kendi imanını nasıl anlıyorsa onu o şekilde tasvir edebilmesi gerekir. İkinci olarak cemaatin iman anlayışının, insanlığın dini çeşitliliği olgusuyla olan münasebeti ortaya konmalıdır. Araştırmacı diğer dindarların dinsellikleri ışığında kendi geleneğinin dinselliğini test etmek durumundadır. Test edilmesi gereken dini önermeler ya da nesnelere değil, onların ışığında aydınlanan kâinata, kendimize ve hayata olan bakış açımızdır. Kendi imanımızın değerini tartabilmek için diğer din mensuplarının sembollerine ihtiyaç duyarız.

Kaynakça

- Baird, Robert , *Category Formation and the History of Religions*, Paris: The Hague, 1971
- Cox, James, *From Primitive to Indigenous: The Academy Study of Indigenous Religions*, London: Ashgate, 2007
- Davaney, Sheila Greeve, "Between Identity and Footnotes", *Identity and the Politics of Scholarship in the Study of Religion*, ed. Sheila Greeve Davaney and José Ignacio Cabezón, London: Routledge, 2004
- Fazlurrahman, *İslam*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1996
- Fitzgerald, Timothy, *The Ideology of Religious Studies*, New York: Oxford University Press, 2000
- Gualtieri, Antonio R., "Hermeneutics of the Old&New Orientalism", *The Contemporary Study of The Arab World*, ed. E. Sullivan and J. Ismael, Edmonton: The University of Alberta Press
- King Richard, *Orientalism and Religion*, London: Routledge, 2001
- _____ "Orientalism and the Study of Religions", *The Routledge Companion to the Study of Religion*, ed. John R. Hinnells, London: Routledge, 2005
- Kuşcu, Emir, *Dinleri Anlamada Fenomenolojik Yöntem Sorunu: W. Cantwell Smith Örneği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010
- Madigan, Daniel A., *Quran's Self-Image*, New Jersey: Princeton University Press
- Oxtoby, Willard Gurdon , "Religionswissenschaft Revisited", *Religions in Antiquity*, ed. Jacob Neusner, Leiden Brill, 1970
- Rodrigues, Hillary and John S. Harding, *Introduction to the Study of Religion*, London: Routledge, 2009.

- Said, Edward, *Oryantalizm*, İstanbul: İrfan, 1998
- Segal, Robert, "Categorizing Religion", *Perspectives on Method and Theory in the Study of Religion*, ed. Armin Geertz and Russell McCutcheon, Boston: Brill, 2000
- Smart, Ninian, *Dimensions of The Sacred*, Berkeley: University of California Press, 1996
- Smith, W. Cantwell, *Believing-A Historical Perspective*, Oxford: Oneworld, 1998
- _____, *The Faith of Other Men*, New York: Harper Torchbooks, 1972
- _____, *What is Scripture*, London: SCM Press, 1993
- _____, "Comparative Religion: Whither and Why", *Essays in Methodology*, ed. M. Eliade and J. Kitagawa, Chicago: University of Chicago Press, 1959.

